

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

МИХАЙЛЕНКО ВІРА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.13

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Удалова Лариса Давидівна,
Національна академія внутрішніх справ,
директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Погорецький Микола Анатолійович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України
Цуцкірідзе Максим Сергійович,
Головне слідче управління Національної поліції України,
заступник начальника

Захист відбудеться 16 травня 2019 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії
внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «___» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Перед Україною стоїть завдання створення правової держави, підвищуються вимоги до дотримання законності у діяльності правоохоронних органів, що неможливо без вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Конституція України визнає людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпеку найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави.

Саме тому в умовах сучасного реформування кримінальної юстиції в Україні як в демократичній і правовій державі, особливої актуальності для кримінальної процесуальної науки та правозастосовної діяльності набуває проблема дотримання верховенства права та реалізація цієї засади у кримінальному провадженні. Вирішення цієї проблеми, безумовно, є неможливим без розкриття сутності та змісту верховенства права як загально-правової засади у кримінальному провадженні.

Про актуальність і необхідність дослідження проблем реалізації засади верховенства права у кримінальному провадженні свідчить низка факторів. Як у правовій науці, так і в теорії кримінального процесу, відсутнє єдине розуміння засади верховенства права, що унеможливлює практичну реалізацію цієї засади на всіх етапах розслідування та розгляду кримінального провадження і надає їй виключно декларативного змісту. Це підтверджується результатами власних емпіричних досліджень (33 % адвокатів, 57 % слідчих Національної поліції, детективів НАБУ, прокурорів, у т. ч. Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, а також майже 30 % суддів різних інстанцій і слідчих суддів) вказали на виключно декларативний характер засади верховенства права. Оскільки верховенство права має прямий зв'язок з правами людини, ставлення до цієї засади як до декларації призводить до неправомірного чи надмірного втручання в права і свободи учасників кримінального провадження.

Верховенство права на загально-теоретичному рівні досліджувалося як вітчизняними вченими В.Б. Авер'яновим, С.П. Головатим, А.П. Зайцем, М.І. Козюброю, М.В. Оніщуком, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабиновичем, А.О. Селівановим, С.В. Шевчуком, Ю.С. Шемчушенко тощо, так і іноземними дослідниками – Томом Бінгхемом, Рональдом Дворкіним, Тревором Р.С. Алланом, Брайяном Таманга.

Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина під час кримінального провадження, яке тісно переплетено з верховенством права, досліджувалось також у працях вчених, а саме: Ю.П. Аленіна, В.І. Василичука, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, В.Я. Горбачевського, Ю.М. Грошевого, Ю.О. Гурджі, О.М. Дроздова, Є.Д. Лук'янчикова, О.П. Кучинської, П.М. Кубрак, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, Г.М. Мамки, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, Д.Й. Никифорчука, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, В. В. Рожнової, Д.Б. Сергєєвої, Д.О. Савицького, Ю.М. Чорноус, О.Ю. Татарова, О.В. Таран, В.Т. Тертишника, Л.Д. Удалової, В.Г. Уварова, С.С. Чернявського,

М.С. Цуцкірідзе, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та ін. Системні ж дослідження кримінального процесуального змісту засади верховенства права на сьогоднішній день відсутні. А у працях вказаних науковців немає єдності думок щодо тлумачення сутності верховенства права як засади кримінального провадження.

Слід врахувати, що наявні на цей час дослідження проблем реалізації верховенства права у кримінальному провадженні не містять системного дослідження кримінального процесуального змісту цієї засади та не мають єдиного загальноприйнятого тлумачення верховенства права як засади кримінального провадження.

Викладене свідчить про існування проблеми теоретичного і практичного характеру, яка полягає у недостатньому дослідженні верховенства права у кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження узгоджується із Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженою Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 та Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. Роботу виконано відповідно до Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 07 вересня 2011 р. № 942; планів проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 29 березня 2016 р. (протокол № 7).

Мета і задачі дослідження Метою дисертаційного дослідження є отримання нових наукових результатів стосовно сутності верховенства права та ролі цієї засади у кримінальному провадженні, визначення умов дотримання засади верховенства права під час реалізації окремих інститутів кримінального провадження (заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів; слідчих (розшукових) дій, в тому числі негласних; закінчення досудового розслідування; судового розгляду; ухвалення вироку).

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі *задачі*:

- з'ясувати місце і роль верховенства права в системі засад кримінального провадження;
- охарактеризувати юридичний зміст верховенства права як засади кримінального провадження та сформулювати її поняття;
- визначити місце верховенства права в системі засад кримінального провадження, співвідношення верховенства права та законності;
- розкрити порядок реалізації засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження в цілому та запобіжних заходів зокрема;

- визначити умови реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій;
- розкрити механізм реалізації засади верховенства права під час прийняття процесуальних рішень щодо закінчення досудового розслідування;
- визначити правила реалізації засади верховенства права під час вирішення питання щодо допустимості доказів;
- розкрити порядок реалізації засади верховенства права під час судового розгляду і ухвалення вироку;
- узагальнити практику ЄСПЛ щодо забезпечення принципу верховенства права у кримінальному процесі;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування у контексті питань, що розглядаються у дисертаційному дослідженні.

Об'єкт дослідження – регулювання засади верховенства права у кримінальному провадженні та правовідносини, що виникають, розвиваються та припиняються під час її реалізації у кримінальному провадженні.

Предмет дослідження – реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, виконання обумовлених нею задач, забезпечення науково-обґрунтованих результатів дослідження використано комплекс загально-наукових та спеціальних методів, які застосовуються в юридичній науці. Зокрема, *історико-правовий* – для дослідження історичних аспектів розвитку засади верховенства права (підрозділ 1.1); *формально-логічний* – для уточнення та поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату, що стосується предмету дослідження, визначення умов реалізації засади верховенства права під час кримінального провадження (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3., 3.1, 3.2); *порівняльного аналізу* – при узагальненні думок науковців щодо змісту верховенства права та інших понять, пов'язаних з предметом дослідження (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.1); *системно-структурний* – для визначення місця верховенства права в системі засад кримінального провадження (підрозділ 1.3) та умов відповідності певного процесуального інституту засаді верховенства права (розділи 2, 3); *формально-юридичний* – при дослідженні положень Конституції України, практики Європейського суду, кримінального процесуального законодавства України (розділи 1–3); *порівняльно-правовий* – для аналізу норм кримінального процесуального законодавства України та законодавства інших країн, прецедентної практики ЄСПЛ (розділи 2, 3); *логіко-нормативний* – для обґрунтування та формулювання змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України (розділи 1–3); *соціологічний* (анкетування) – для з'ясування думок працівників практичних підрозділів щодо питань, пов'язаних з предметом дослідження (розділи 1–3); *статистичний* метод використовувався для узагальнення результатів опитування, матеріалів кримінальних проваджень, обґрунтування теоретичних положень роботи статистичними даними (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять рішення Європейського суду з прав людини, узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та інших судів України; рішення Конституційного Суду України; постанови Пленуму Верховного Суду; судові рішення, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; результати вивчення матеріалів 157 кримінальних проваджень щодо злочинів різного ступеню тяжкості; зведені дані опитування 285 осіб (протягом 2016–2018 років), зокрема: 74 слідчих Національної поліції різних регіонів України, 20 детективів НАБУ (м. Київ та Київська область); 45 прокурорів місцевих прокуратур (Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Харківська, Львівська область та місто Київ), 18 прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, 48 суддів (слідчих суддів) та 80 адвокатів, які здійснюють свою діяльність у різних регіонах України; сайт Європейського суду з прав людини <https://www.echr.coe.int>; використано власний досвід роботи адвокатом.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням питань, пов'язаних з реалізацією верховенства права у кримінальному провадженні. У результаті дослідження зазначеної теми сформульовано низку наукових результатів, що є важливими у теоретичному і практичному аспектах для кримінального провадження. Зокрема:

вперше:

- доведено, що закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування, коли жодній особі не повідомлено про підозру, не узгоджується з принципом верховенства права, адже незахищеними залишаються права потерпілих і суспільні інтереси щодо розслідування злочинів, а принцип невідворотності кримінальної відповідальності набуває суто декларативного характеру;

- запропоновано виокремлювати три різновиди недопустимих доказів: абсолютно недопустимі – це відомості, що без жодних застережень не можуть бути допущені судом до використання у кримінальному провадженні у зв'язку з тим, що під час їх отримання мало місце істотне порушення прав та свобод людини; відносно допустимі – відомості, стосовно яких доцільність і можливість використання для доведення певних фактів визначається сторонами за наявності певних умов; очевидно недопустимі – відомості, допустимість яких має ситуативний характер, пов'язаний з неможливістю або припиненням їх дослідження під час судового розгляду;

- визначено невідповідність конвенційним стандартам ухвалення вироків на підставі угоди про визнання винуватості, якщо в ньому встановлюються преюдиційні факти щодо участі у вчиненні кримінального правопорушення інших осіб;

удосконалено:

- визначення верховенства права у кримінальному провадженні, під яким слід розуміти закріплену у КПК України гарантію досягнення завдань кримінального провадження, спрямовану на забезпечення прав і свобод

учасників кримінального провадження, захист від невинуватого втручання в права людини з боку суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, узгодження і баланс протилежних інтересів у кримінальному провадженні шляхом застосування конвенційних стандартів;

- характеристику співвідношення верховенства права і законності як змісту і форми: верховенство права характеризує кримінальне провадження з ціннісної, змістовної сторони, в той час як законність забезпечує необхідну йому форму, встановлюючи відповідні процедури і межі активності суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності;

- структурування строків, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження (строки звернення з клопотанням, розгляду клопотання, реалізації дозволу на обмеження прав і свобод, застосування заходу забезпечення кримінального провадження);

- систему умов відповідності засаді верховенства права застосування (продовження) запобіжного заходу;

- систему умов реалізації верховенства права при ухваленні вироку (ухвалення незалежним і неупередженим судом; дотримання загальних критеріїв справедливого судового розгляду та засад кримінального провадження; дотримання вимог презумпції невинуватості і стандарту «поза розумним сумнівом»; дотримання специфічних гарантій прав обвинуваченого; справедливість (обґрунтованість) ухваленого вироку);

- тлумачення справедливості кримінального провадження (може проявлятися через судові тлумачення норм, застосування правових позицій ЄСПЛ, відхід від формальної законності, застосування судової дискреції);

дістало подальший розвиток:

- класифікація засад кримінального провадження залежно від змісту права, на охорону чи захист якого вони спрямовані;

- визначення умов реалізації засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, до яких віднесено: дотримання встановлених законом загальних обмежувальних критеріїв щодо надмірного втручання в права і свободи людини під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження; обов'язкове врахування при вирішенні цього питання обставин, встановлених законом для окремих видів заходів забезпечення; судовий контроль і прокурорський нагляд; наявність права ініціювати питання про застосування (скасування) заходів забезпечення у різних учасників кримінального провадження; встановлення і дотримання процесуальних строків звернення з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та його розгляду; можливість скасування рішення про застосування заходу забезпечення; дотримання стандарту вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (пропорційність і співмірність втручання у права людини); участь особи, щодо якої вирішується питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, та/чи її захисника (представника) при

вирішенні питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

– визначення умов відповідності верховенству права проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій з урахуванням трискладового тесту ЄСПЛ, до яких відносяться: відповідність закону і необхідність втручання, наявність правомірної мети для втручання і його пропорційність;

– характеристика інституту закриття кримінального провадження, що може розглядатися як: гарантія від необґрунтованого чи повторного притягнення до відповідальності; констатування неспроможності досудового розслідування та недоцільності подальшого провадження; спосіб забезпечення прав потерпілого у справах приватного обвинувачення; свідчення досягнення компромісу з державою;

– алгоритм визнання «провокативних» доказів недопустимими з урахуванням стандартів Європейського Суду: якщо під час судового розгляду сторона захисту стверджує про провокацію, на сторону обвинувачення перекладається тягар доведення відсутності провокації; якщо сторона обвинувачення не спростує наявності провокації або у суду залишаються сумніви, то докази, отримані внаслідок проведення відповідних слідчих дій, визнаються недопустимими;

– пропозиції щодо внесення змін і доповнень до статей 223, 253, 278, 290, 393, 475 КПК України, які сприятимуть забезпеченню реалізації верховенства права під час кримінального провадження.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані в:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до КПК України щодо подальшої гуманізації кримінального процесу України на основі забезпечення і дотримання прав і свобод людини (лист до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 18 січня 2019 р.);

– *правозастосовній діяльності судів, прокуратури, адвокатури та органів досудового розслідування* – під час процесу формування судової практики у кримінальному провадженні (акт впровадження Адвокатського об'єднання «Веста» від 12 грудня 2017 р.);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, методичних рекомендацій, навчальних програм, тестових завдань, відповідних розділів підручників, навчальних посібників, а також під час проведення різних видів занять із дисципліни «Кримінальний процес» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 30 грудня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення та висновки дисертації оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 1–2 вересня 2017 р.); «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпро, 1–2 вересня 2017 р.); «Urgent problems of law on the modern stage of statehood development» (Lublin,

October

20-21, 2017); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI сторіччі» (м. Запоріжжя, 26–27 січня 2018 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 9–10 лютого 2018 р.); «Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення» (м. Каунас, Литва, 27–28 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені у 11 наукових публікаціях, серед яких 5 наукових статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, з них – одна у зарубіжному науковому виданні, та 6 тез – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (290 найменувань на 32 сторінках) та п'яти додатків на 22 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 280 сторінок, із них основний текст – 209 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь наукової розробки проблеми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; мету і задачі, об'єкт та предмет, обрані та застосовані методи наукового дослідження, визначено емпіричну базу дослідження, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію і публікацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Загальні положення регулювання засади верховенства права у кримінальному процесі» складається з трьох підрозділів, у яких розкрито історичні аспекти розвитку засади верховенства права та міжнародно-правові стандарти її регулювання, здійснено аналіз юридичного змісту верховенства права як засади кримінального провадження, визначено місце верховенства права в системі засад кримінального провадження та її співвідношення з законністю.

У *підрозділі 1.1. «Історичні аспекти та міжнародно-правові стандарти засади верховенства права у кримінальному процесі»* проаналізовано розвиток уявлень про верховенство права та імплементацію цього поняття у законодавстві України. Встановлено, що кримінально-процесуальна засада верховенства права має загально-теоретичне коріння, а її «історичною батьківщиною» є система загального ангlosаксонського права. Зародки концепції верховенства права наявні у спадщині античних філософів, а в її утвердженні значне місце посідають політико-правові доробки мислителів епохи Просвітництва.

Обґрунтовано, що положення універсальних і регіональних міжнародно-правових актів є міжнародними стандартами регулювання засади верховенства права. Зокрема, вони визначаються у Загальній декларації прав людини (встановлює стандарти, які розвиваються в обов'язкових міжнародно-правових угодах і актах національного законодавства); Міжнародному пакті про

громадянські і політичні права (визначений каталог прав, який повинен бути гарантований державою і не може бути звужений); Конвенції про захист прав і основоположних свобод (встановлює мінімальні стандарти гарантування і забезпечення прав людини та впроваджує орган і процедуру контролю за виконанням учасниками Ради Європи зобов'язань щодо забезпечення прав людини). Визначено, що положення Конвенції імплементовані в українську правову систему на трьох рівнях застосування (ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»; ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»; ч. 2 ст. 8 КПК України).

Звертається увага на те, що конституційне закріплення верховенства права не співпадає зі змістом, вкладеним у кримінальне процесуальне законодавство. Загально-правова конструкція верховенства права, окрім статей 8, 129 Конституції України та ст. 8 КПК України, знайшла своє закріплення і в ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», статтях 2, 6, 48, 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію».

У підрозділі 1.2. *«Поняття та юридичний зміст верховенства права як засади кримінального провадження»* з'ясовано, що після приєднання України до Ради Європи почався новий етап розуміння верховенства права як природно-правової концепції на відміну від ототожнення його з верховенством позитивістського закону, характерного для радянського періоду. Сучасні вітчизняні і іноземні дослідження верховенства права ґрунтуються на визнанні пріоритетності людини, сприйнятті її прав і свобод як основ кримінального процесу. Відповідно до позиції Міжнародної асоціації юристів, термін «верховенство права» виражає узагальнені ідеали практичного правового досвіду стосовно принципів, інститутів, механізмів і процедур, що створюють можливість для людини бути гідною, забезпечують її захист від свавілля державної влади.

Звертається увага, що у багатьох випадках стереотипне поводження з учасниками кримінального процесу без врахування їх прав і свобод обумовлено відсталістю правозастосовної практики від правотворчої. З іншого боку, наявність у практиці органів досудового розслідування і суду різноманітних порушень прав і свобод людини свідчить про глибоко укорінене у професійному мисленні уявлення про права і свободи людини як про фікцію, яка не має пріоритетного значення в порівнянні, наприклад, з виконанням показників розкриття злочинів або кількістю направлених до суду обвинувальних актів. Показовим є те, що 68 % слідчих, детективів, прокурорів, 55 % адвокатів та 70 % суддів (слідчих суддів) поставили на першу сходинку дій учасників кримінального провадження, які порушують верховенство права, недозволені методи розслідування, в тому числі катування.

У підрозділі 1.3. *«Місце верховенства права в системі засад кримінального провадження. Співвідношення верховенства права та законності»* здійснено аналіз понять «засада кримінального провадження» та їх класифікації. Запропоновано поділяти засади кримінального провадження на: 1) засади, спрямовані на дотримання особистих прав людини у кримінальному процесі і

забезпечення її недоторканності (статті 11–15 КПК України); 2) засади, спрямовані на забезпечення майнових прав (ст. 16 КПК України); 3) засади, що виступають процесуальними гарантіями реалізації прав людини у кримінальному процесі (ст. 10, статті 17–20, ст. 25 КПК України); 4) засади, спрямовані на реалізацію процесуальних прав учасників кримінального провадження (статті 21–24, 26–29 КПК України). Встановлено, що засади верховенства права і законності в різних класифікаціях засад є універсальними, вони забезпечують саму основу дотримання прав людини і належність процедури.

Визначено місце верховенства права в системі засад кримінального провадження: має самостійний характер, власний зміст та є фундаментальним началом усіх інших засад кримінального провадження; має загально-теоретичну, конституційну, міжнародно-правову і кримінально-процесуальну природу; має універсальну застосовність (поширюється на всі інститути кримінального процесу, реалізується на всіх стадіях і стосується всіх учасників кримінального провадження); становить людиноцентристську основу кримінального провадження і задає напрям функціонування всіх інших кримінально-процесуальних положень і інститутів.

З'ясовано, що верховенство права і законність співвідносяться як зміст і форма. Перше характеризує кримінальне провадження з ціннісної, змістовної сторони, а законність забезпечує необхідну йому форму через встановлення чітких процедур і меж діяльності уповноважених суб'єктів. Процедурна справедливість кримінального провадження, гарантована статтею 6 Конвенції, базується на дотриманні верховенства права, а належна правова процедура, яка закріплена завданням кримінального провадження, визначається чіткими приписами формального закону.

Доведено, що кримінальне провадження має здійснюватися при поєднанні процесуального закону з врахуванням критеріїв природного права – моралі, соціальної справедливості, рівності, а також стандартів, які вироблені в прецедентній практиці ЄСПЛ.

Розділ 2 «Реалізація засади верховенства права під час досудового розслідування» складається з трьох підрозділів, у яких розкривається порядок реалізації засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та під час прийняття процесуальних рішень щодо закінчення досудового розслідування.

У підрозділі 2.1. *«Реалізація засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження»* звертається увага на те, що реалізація цієї засади забезпечує відповідний рівень обмеження прав і свобод людини – коли заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою виконання завдань кримінального провадження, а обмеження прав людини не перевищує визначену законом мету.

Визначено умови реалізації засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Такими умовами є: дотримання загальних обмежувальних критеріїв; врахування визначених законом обставин при вирішенні питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; судовий контроль і прокурорський нагляд; право

різних учасників на звернення з відповідним клопотанням; встановлення і дотримання процесуальних строків; можливість скасування заходу забезпечення кримінального провадження; дотримання стандарту вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (необхідність, пропорційність і співмірність втручання у права людини; участь у вирішенні питання самої особи та/чи її захисника/представника). Доведено, що під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження верховенство права буде дотримано, якщо відповідний захід: 1) має безпосереднє відношення до цього кримінального провадження; 2) є обґрунтованим (існує розумне співвідношення між застосованими заходами та метою, на яку вони спрямовані); 3) має найменший негативний вплив на особу, щодо якої застосовуються, і не впливає на інших пов'язаних із нею осіб.

Обґрунтовано, що забезпечення верховенства права під час застосування (продовження) запобіжних заходів пов'язане із законодавчим закріпленням і практичним дотриманням таких критеріїв гарантування права на свободу і особисту недоторканність, як: встановлення мети, підстав і меж застосовування запобіжних заходів з додатковими «фільтрами» застосування їх окремих видів; наявність судового контролю.

Звертається увага на те, що «обґрунтована підозра» у рішеннях ЄСПЛ визначається як добросовісне припущення про вчинення особою певного діяння, яка ґрунтується на об'єктивних відомостях, що можна перевірити у судовому розгляді. Обґрунтування підозри вимагає меншої ваги доказів, ніж для ухвалення обвинувального вироку, однак таке переконання суду має бути засновано на об'єктивних фактах.

Доведено, що важливим аспектом дотримання правової визначеності як загального аспекту верховенства права є зрозумілість пред'явленої підозри самим підозрюваним. В КПК України не закріплено механізму забезпечення правової визначеності для підозрюваного з самого початку кримінального переслідування щодо нього, а тому запропоновано ст. 278 КПК України доповнити частиною 2-1 відповідного змісту.

Визначено критерії реалізації засади верховенства права при застосуванні (продовженні) запобіжного заходу, до яких віднесено: законність (національне законодавство повинно відповідати Конвенції та включати загальні принципи, що в ній закріплені); необхідність (добросовісне припущення про існування ризиків кримінального провадження); обґрунтованість (наявність фактичних даних про реальні або потенційні дії, пов'язані з ризиками кримінального провадження); пропорційність (більш суворі запобіжні заходи можуть бути застосовані лише в разі недостатності менш суворих або якщо раніше застосований захід підозрюваним не було дотримано; з плином часу їх доцільність зменшується); вмотивованість; індивідуалізованість (врахування обставин, у яких перебуває конкретний підозрюваний); альтернативність (мають бути альтернативні тримання під вартою заходи забезпечення виконання процесуальних обов'язків участі особи у кримінальному провадженні); можливість зміни або скасування запобіжних заходів. Звертається увага на те, що певна категорія осіб позбавлена права на альтернативний тримання під вартою

запобіжний захід (ч. 5 ст. 176 КПК України), що порушує п. 3 ст. 5 Конвенції і не відповідає принципу верховенства права.

У підрозділі 2.2. «Реалізація засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій» встановлено, що обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій становить примусовий вплив, який застосовується уповноваженими особами з метою забезпечення процесуального порядку, здійснення кримінального процесуального доказування. Верховенство права при проведенні слідчих (розшукових) проявляється тричі: засада верховенства права (ст. 8 КПК України); загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України); положення, спрямовані на забезпечення прав і свобод людини під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Визначено критерії відповідності слідчих (розшукових) дій засаді верховенства права: 1) закріплення в законі мети проведення слідчих (розшукових) дій; 2) неможливість проведення слідчих (розшукових) дій поза межами досудового розслідування; 3) наявність підстав для проведення слідчих (розшукових) дій; 4) забезпечення прав учасників; 5) об'єктивність і повнота під час досудового розслідування та недопущення обвинувального нахилу.

Доведено, що не відповідає принципу верховенства права звуження прав потерпілого щодо впливу на процес шляхом ініціювання слідчих (розшукових) дій під час судового розгляду та запропоновано закріпити за потерпілим таке право. Звертається увага на відсутність законодавчо закріпленої мети пред'явлення для впізнання та на необхідність регламентації розмежування випадків, коли особа повинна пред'являтися для впізнання особисто, а коли це можливо за фотознімками чи матеріалами відеозапису.

Визначено умови відповідності верховенству права порядку проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій (з урахуванням трискладового тесту ЄСПЛ), а саме: втручання у права людини шляхом проведення слідчої (розшукової) дії здійснюється відповідно до закону; таке втручання є необхідним, переслідує легітимну мету і є пропорційним. Обґрунтована доцільність доповнення КПК України нормою, яка зобов'язує слідчого, прокурора у разі виникнення випадків, які вимагають невідкладного реагування шляхом проведення певної процесуальної дії, у постанові про її проведення або у протоколі, якщо вона проводиться без відповідного процесуального рішення, мотивувати невідкладність її проведення конкретними фактами.

Звертається увага на невідповідність засаді верховенства права положень ст. 253 КПК України «Повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії», де не передбачено вимоги про необхідність повідомлення про конкретний вид НСРД, підстави та період її проведення, а також результати. Запропоновано внести відповідні зміни до вказаної норми.

Обґрунтовано, що реалізація засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій полягає не лише в їх розумінні з точки зору отримання доказів, а й як: 1) акту правозастосування щодо дотримання визначеної процедури; 2) способу захисту від пред'явленої підозри; 3) запобіжника порушення і необґрунтованого обмеження прав людини під час досудового розслідування.

У підрозділі 2.3. «Реалізація засади верховенства права під час прийняття процесуальних рішень щодо закінчення досудового розслідування» встановлено, що закінчення досудового розслідування буде відповідати верховенству права за умови виконання вимог кримінального процесуального закону з дотриманням прав і свобод учасників провадження.

Звертається увага на те, що закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування, коли жодній особі не повідомлено про підозру, не узгоджується з принципом верховенства права та кримінально-правовим принципом невідворотності відповідальності. Закриття кримінального провадження в цьому випадку може свідчити про відсутність ефективного розслідування в процесуальному аспекті права на життя (ст. 2) та заборони катувань (ст. 3), відсутність ефективних засобів національного правового захисту (ст. 13), отже й порушення Україною вимог Конвенції. Обґрунтовано, що інститут закриття кримінального провадження є не тільки підсумковим етапом досудового розслідування. Закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування слід розглядати як: гарантію від необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності (пункти 1, 2, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України); гарантію від повторного притягнення особи до кримінальної відповідальності (пункти 6, 9–1 ч. 1 ст. 284 КПК України); констатування неспроможності досудового розслідування (пункти 3, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України); констатування недоцільності подальшого провадження (пункти 4, 5 ч. 1 ст. 284 КПК України); спосіб забезпечення прав потерпілого у справах приватного обвинувачення (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України); свідчення досягнення компромісу з державою (п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Досліджено категорію «обвинувачення», виділено такі вимоги до його формулювання і висунення, як: не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, та на припущеннях; висувається в обвинувальному акті при завершенні досудового розслідування; повинно бути розглянуте в суді в найкоротший строк; формулювання обвинувачення є одним із елементів обвинувального акту; обвинувачення має відповідні межі, в яких проводиться судовий розгляд. Звертається увага на те, що обвинувачення повинно бути конкретним, детальним, чітким і достатнім. Межі обвинувачення – це формально зафіксовані в обвинувальному акті обставини вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, які встановлені під час досудового розслідування і підлягають доказуванню в процесі судового розгляду. Обґрунтовано, що з метою дотримання прав учасників кримінального провадження, ст. 290 КПК України доцільно доповнити положенням, яке б визначало право сторони захисту і потерпілого подавати клопотання за наслідками повного ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

Розділ 3 «Реалізація засади верховенства права під час судового розгляду кримінального провадження» складається з двох підрозділів, у яких розкривається порядок реалізації засади верховенства права під час вирішення питання щодо допустимості доказів та під час судового розгляду і ухвалення вироку.

У підрозділі 3.1. «Реалізація засади верховенства права під час вирішення питання щодо допустимості доказів» визначено, що належний спосіб отримання доказів є одним із компонентів належної правової процедури і, в підсумку, справедливого судового розгляду. Запропоновано такі різновиди недопустимих доказів: 1) абсолютно недопустимі докази (повинні визнаватися судом такими без жодних застережень під час будь-якого судового розгляду); 2) відносно допустимі докази (доцільність і можливість їх використання для доведення певних фактів визначається сторонами чи судом за наявності певних умов); 3) очевидно недопустимі докази (ч. 2 ст. 89 КПК України) – визнаються недопустимими до або в момент їх дослідження. Абсолютно недопустимими є докази, які: 1) отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини; 2) здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (концепція «плодів отруєного дерева»); 3) отримані з порушеннями вимог КПК України, перерахованих у ч. 3 ст. 87 КПК України; 4) отримані внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій до початку або після закінчення строків досудового розслідування; 5) отримані внаслідок або в процесі провокації до вчинення злочину. До відносно допустимих віднесено: 1) докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого; 2) показання з чужих слів; 3) докази, які не відкриті сторонам під час закінчення досудового розслідування; 4) відомості, які подаються як докази для підтвердження змісту документа; 5) фактичні дані, отримані в порядку міжнародного співробітництва; 6) результати слідчих (розшукових) дій, оформлені неналежним чином.

Визначено випадки порушення права на перехресний допит в контексті недопустимості доказів, до яких слід віднести: 1) судом не дотримані процесуальні гарантії справедливості з одночасним обґрунтуванням вироку показаннями свідка, який не допитувався під час судового розгляду; 2) прийнято до уваги показання головного (основного) свідка; 3) відсутність в судовому засіданні головного (основного) свідка зумовлена не діями обвинуваченого (залякування, погрози), а визнанням недоцільності такого допиту стороною обвинувачення та/або судом; 4) присутність свідка в судовому процесі можливо забезпечити, але сторона обвинувачення чи суд не забезпечили її.

Обґрунтовано, що показання, отримані під час допиту свідка, який в подальшому набув статусу підозрюваного, слід визнавати недопустимими в тому разі, якщо на час отримання показань свідка існували дані, що його буде визнано підозрюваним, але всупереч наявності у такої особи права на мовчання та свободу від самовикриття вчиняються дії, спрямовані на отримання від неї показань.

Звертається увага на те, що в практиці ЄСПЛ вироблена концепція використання доказів, отриманих за наявності підбурювання, яка включає змістовний і процесуальний критерії. Змістовний критерій – фактологічний аналіз твердження про провокацію, процесуальний – стосується захисту обвинуваченого від використання проти нього «провокативних» доказів в суді. На підставі практики ЄСПЛ розроблено алгоритм визнання «провокативних»

доказів недопустимими: 1) заявник стверджує про недопустимість доказів з огляду на те, що стосовно нього мала місце провокація, підкріплюючи це відповідними фактами; 2) сторона обвинувачення має довести перед судом факт відсутності провокації; 3) докази визнаються недопустимими, якщо сторона обвинувачення не спростує наявності провокації, або у суду залишаються сумніви щодо того, що провокація могла мати місце.

У підрозділі 3.2. «Реалізація засади верховенства права під час судового розгляду і ухвалення вироку» звертається увага на тому, що право на справедливий суд, закріплене у статті 6 Конвенції, гарантує процедурну справедливість, а не справедливість суті ухваленого вироку. На підставі аналізу конвенційних стандартів, норм КПК України та судової практики визначено, що при ухваленні вироку верховенство права реалізується в тому, що вирок ухвалено незалежним і неупередженим судом; дотримано загальні критерії справедливого судового розгляду (п. 1 ст. 6 Конвенції) та засади кримінального провадження (глава 2 КПК України); дотримано вимоги презумпції невинуватості і застосований стандарт «поза розумним сумнівом» (п. 2 ст. 6 Конвенції); дотримано специфічні гарантії прав обвинуваченого (п. 3 ст. 6 Конвенції); справедливість (обґрунтованість) ухваленого вироку.

Звертається увага на те, що у вироках на підставі угоди про визнання винуватості із трьох основних стандартів – «обґрунтована підозра», «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом» – жоден не використовується для перевірки ролі або участі у вчиненні кримінального правопорушення інших осіб, про яких йде мова у вироку. Тобто, в цьому разі КПК України передбачає можливість винесення вироку, в якому можуть встановлюватися преюдиційні факти щодо участі і ролей у вчиненні кримінального правопорушення інших осіб, що не відповідає принципу верховенства права. Запропоновано внести відповідні зміни до ст. 393 і ст. 475 КПК України.

Встановлено, що в КПК України відсутня норма, яка б закріплювала для сторони захисту загальне правило достатності часу і можливості для підготовки захисту, що не відповідає положенню підпункту (b) п. 3 ст. 6 Конвенції, а тому запропоновано відповідні зміни до КПК України.

Обґрунтовано, що поняття «свідок» у концепції верховенства права є ширшим, ніж це тлумачиться у ст. 65 КПК України. В контексті застосування підпункту (d) п. 3 ст. 6 Конвенції поняттям «свідок» охоплюються також особи, що давали показання, які було оголошено в судовому засіданні; особи, які до судового розгляду надавали показання, від яких пізніше відмовилися; інші обвинувачені, показання яких було залучено до матеріалів провадження, та експерти.

Визначено, що справедливість у кримінальному провадженні – це категорія ситуативна, яка може проявлятися через судові тлумачення правових норм, застосування правових позицій ЄСПЛ, відхід від формальної законності і застосування судової дискреції. Ідея верховенства права допускає можливість суду при ухваленні вироку для наповнення його справедливим змістом відходити від формальної законності (коли дух позитивного закону не співпадає з його буквою). Адже на сучасному етапі розвитку правових відносин суд не повинен

обмежуватися лише правозастосовною функцією, заради досягнення верховенства права може мати місце судова дискреція, однак, у виключних випадках при дотриманні певних умов з достатнім, чітким, логічним і зрозумілим обґрунтуванням.

ВИСНОВКИ

За результатами наукового дослідження здійсненого в дисертації, вирішене наукове завдання, що має доктринальне і прикладне значення для кримінального процесу; комплексно досліджено реалізацію верховенства права у кримінальному провадженні, наслідком якого є отримання нових обґрунтованих та достовірних наукових результатів, основними серед яких є такі:

1. Кримінально-процесуальна засада верховенства права має загально-теоретичне коріння, а її «історичною батьківщиною» є система загального англосаксонського права.

Обґрунтовано, що положення універсальних і регіональних міжнародно-правових актів є міжнародними стандартами регулювання засади верховенства права. Вони визначаються у Загальній декларації прав людини; Міжнародному пакті про громадянські і політичні права; Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Визначено, що положення Конвенції імплементовані в українську правову систему на трьох рівнях застосування: ст. 9 Конституції України; ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»; ч. 2 ст. 8 КПК України. Кримінальне провадження здійснюється з урахуванням положень Конвенції та практики ЄСПЛ.

2. Зміст верховенства права, закріплений у ст. 8 КПК України, розкривається через такі положення: найвища цінність людської особистості в кримінальному провадженні; неухильне дотримання прав і свобод людини; обов'язковість врахування практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні. Разом з тим, верховенство права опосередковується не лише через загальні універсальні демократичні цінності (особу, її права і свободи, обов'язковість гарантування, забезпечення, дотримання і захисту прав людини), а також через належну правову процедуру, правову визначеність і недопущення нелегітимного чи надмірного (непропорційного) втручання у права людини.

Визначено, що верховенство права як засада кримінального провадження – це закріплена у КПК України гарантія досягнення завдань кримінального провадження, спрямована на забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження, захист від невинуватого втручання в права людини з боку суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, узгодження і баланс протилежних інтересів у кримінальному провадженні шляхом застосування конвенційних стандартів.

3. Розроблено класифікацію засад кримінального провадження залежно від змісту права, на охорону чи захист якого вони спрямовані, зокрема: 1) засади, спрямовані на дотримання особистих (природних) прав людини і забезпечення її недоторканності; 2) засади, спрямовані на забезпечення майнових прав людини; 3) засади, що виступають процесуальними гарантіями реалізації прав людини у

кримінальному провадженні; 4) засади, спрямовані на реалізацію процесуальних прав учасників кримінального провадження. Верховенство права і законність в цій класифікації є універсальними, вони одночасно мають місце у всіх чотирьох групах, оскільки забезпечують базис дотримання прав людини, правову визначеність і належність правової процедури.

В системі засад кримінального провадження верховенство права має одночасно загальноправову, конституційну, міжнародно-правову природу і універсальний зміст; воно реалізується на всіх стадіях і стосується всіх учасників кримінального провадження; становить людиноцентристську основу кримінального провадження; задає вектор чинності всіх кримінальних процесуальних положень і інститутів.

Відмінність верховенства права і законності полягає в тому, що перше не обмежується лише закріпленням в законі, а має ширший зміст, елементами якого є й інші соціальні регулятори; натомість засада законності має конкретно визначений зміст у ст. 9 КПК України. Метою законності є встановлення визначеної і чіткої процедури кримінального провадження, а верховенства права – створення ціннісних і етичних орієнтирів застосування встановлених законом правил. Верховенство права і законність співвідносяться як зміст і форма. Верховенство права характеризує кримінальне провадження з ціннісної, змістовної сторони, а законність забезпечує необхідну їй форму, встановлюючи відповідні процедури і межі активності суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності.

4. Визначено умови реалізації засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, до яких віднесено: дотримання загальних обмежувальних критеріїв; врахування визначених законом обставин при вирішенні питання про їх застосування; судовий контроль і прокурорський нагляд при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження; можливість їх ініціювання різними учасниками кримінального провадження; встановлення і дотримання процесуальних строків вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (строк звернення з клопотанням, строк розгляду клопотання, строк чинності дозволу на обмеження прав і свобод, строк застосування заходу забезпечення кримінального провадження); можливість скасування заходу забезпечення кримінального провадження; дотримання стандарту вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (пропорційність і співмірність втручання у права людини; участь при розгляді питання особи та/чи її захисника, представника).

5. Визначено умови відповідності засаді верховенства права застосування (продовження) запобіжного заходу: законність, необхідність, обґрунтованість, пропорційність, вмотивованість; індивідуалізованість, альтернативність, можливість зміни або скасування.

6. Визначено умови відповідності верховенству права під час проведення слідчих (розшукових) дії, до яких віднесено: втручання у права людини здійснюється згідно із законом; втручання шляхом проведення слідчої (розшукової) дії є необхідним і переслідує правомірну мету; втручання є

пропорційним. Обґрунтована доцільність доповнення КПК України нормою, яка зобов'язує слідчого, прокурора у разі виникнення випадків, які вимагають невідкладного реагування шляхом проведення певної процесуальної дії, у постанові про її проведення або у протоколі мотивувати таку невідкладність конкретними фактами.

7. Обґрунтовано, що інститут закриття кримінального провадження є не тільки підсумковим етапом досудового розслідування, його слід розглядати і як: гарантію від необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності; гарантію від повторного притягнення особи до кримінальної відповідальності; констатування неспроможності досудового розслідування або недоцільності подальшого провадження; спосіб забезпечення прав потерпілого у справах приватного обвинувачення; свідчення досягнення компромісу з державою.

8. Визначено умови реалізації верховенства права при ухваленні вироку у кримінальному провадженні, до яких віднесено: ухвалення незалежним і неупередженим судом; дотримання загальних критеріїв справедливого судового розгляду та засад кримінального провадження; дотримання презумпції невинуватості і застосування стандарту «поза розумним сумнівом»; забезпечення специфічних гарантій прав обвинуваченого, справедливості (обґрунтованість) ухваленного вироку.

9. Обґрунтовано, що верховенство права допускає можливість суду при ухваленні вироку для наповнення його справедливим змістом відходити від формальної законності (коли дух позитивного закону не співпадає з його буквою) за обставин, коли суд: 1) об'єктивно, нейтрально і відповідально, з достатньою ретельністю, повно і всебічно досліджує і оцінює всі обставини кримінального провадження; 2) забезпечує гарантії дотримання прав і законних інтересів учасників провадження, в першу чергу, обвинуваченого і потерпілого; 3) у випадку неврегульованості або неоднозначної урегульованості певних питань, надає їм судові тлумачення, в тому числі, посилаючись на практику ЄСПЛ та національних судів; 4) у разі наявності колізій і прогалин реалізує повноваження судової правотворчості, дотримуючись загальних засад кримінального провадження; 5) відходить від «букви» закону у випадках моральної застарілості норми, її невідповідності сучасним демократичним цінностям; 6) наводить достатні, чіткі, логічні і зрозумілі підстави і мотиви, аргументуючи ухвалене рішення.

10. Запропоновано зміни і доповнення до норм чинного КПК України у контексті питань, що розглядаються у роботі (статей 223, 253, 278, 290, 393, 475 КПК України).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових виданнях України:

1. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Право і суспільство. Дніпро, 2017. № 6. С. 187–195.

2. Михайленко В.В. Верховенство права як засада кримінального провадження. Приватне та публічне право. Суми, 2017. № 4. С. 128–134.

3. Михайленко В.В. Співвідношення засад верховенства права і законності у кримінальному процесу України. Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2017. № 6 (21). Том 2. С. 158–163.

4. Михайленко В.В. Реалізація верховенства права при провадженні слідчих (розшукових) дій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 29 (68). Київ, 2018. № 1. С. 89–97.

Наукова стаття у зарубіжному науковому виданні:

5. Михайленко В.В. Проблемы применения практики Европейского суда по правам человека в реализации верховенства права в уголовном процессе Украины. Visegrad journal on human rights. Братислава, 2018. № 4 (volume 1). С. 81–88.

Тези доповідей на конференціях:

6. Михайленко В.В. Забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні крізь призму верховенства права // *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1–2 верес. 2017 р.). Х.: Східноукраїнська науково-юридична організація, 2017. С. 89–94.

7. Михайленко В.В. Проблемні питання реалізації засади верховенства права у кримінальному провадженні // *Стан та перспективи розвитку юридичної науки*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 верес. 2017 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 81–86.

8. Михайленко В.В. Поняття і юридичний зміст верховенства права у кримінальному провадженні України // *International research and practice conference “Urgent problems of law on the modern stage of statehood development”*: Conference proceedings (Lublin, 20–21 October 2017). Lublin: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2017. С. 228–232.

9. Михайленко В.В. Місце верховенства права в системі засад кримінального провадження // *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI сторіччі*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 січ. 2018 р.) Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 100–104.

10. Михайленко В.В. Реалізація верховенства права під час досудового розслідування у кримінальному провадженні // *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9–10 лют. 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 92–98.

11. Михайленко В.В. До питання про обвинувачення в контексті верховенства права у кримінальному процесі України // *International scientific-practical conference “The development of legal sciences: problems and solutions”*: Conference Proceedings, April 27–28. Kaunas: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2018. С. 139–142.

Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019.

Дисертація є одним з перших в Україні комплексним дослідженням проблем реалізації верховенства права у кримінальному провадженні. У роботі охарактеризовано історичні аспекти розвитку засади верховенства права у кримінальному процесі та міжнародно-правові стандарти її регулювання. Розкрито юридичний зміст верховенства права як засади кримінального провадження та сформульовано її поняття. Визначено місце верховенства права в системі засад кримінального провадження та з'ясовне співвідношення верховенства права та законності.

З врахуванням норм КПК України та практики ЄСПЛ визначено порядок реалізації засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження в цілому та запобіжних заходів зокрема; розроблено критерії відповідності заходів забезпечення кримінального провадження верховенству права. Визначено критерії реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) дій. Розкрито порядок застосування засади верховенства права під час прийняття процесуальних рішень щодо закінчення досудового розслідування, зокрема щодо закриття кримінального провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності, звернення до суду з обвинувальним актом; розглянуто поняття «обвинувачення» в контексті верховенства права.

Охарактеризовано критерії реалізації засади верховенства права при вирішенні питання щодо допустимості доказів. Визначено порядок реалізації засади верховенства права під час судового розгляду і ухвалення вироку.

Ключові слова: верховенство права, законність, рішення ЄСПЛ, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, слідчі (розшукові) дії, недопустимість доказів, справедливість вироку.

АННОТАЦІЯ

Михайленко В.В. Реализация принципа верховенства права в уголовном производстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел. Киев, 2019.

В диссертации на основе изучения законодательства, литературных источников, результатов обобщения следственной и судебной практики проведено комплексное исследование института верховенства права в уголовном производстве.

Исследованы исторические аспекты развития принципа верховенства права в уголовном процессе и международно-правовые стандарты его урегулирования. Обобщены научные разработки, касающиеся реализации верховенства права в уголовном производстве. Раскрыто юридическое содержание верховенства права как принципа уголовного производства и сформулировано его понятие.

Определено место верховенства права в системе принципов уголовного производства и соотношение верховенства права и законности.

С учетом норм УПК Украины и практики ЕСПЧ исследован порядок реализации принципа верховенства права при применении мер обеспечения уголовного производства в целом и мер пресечения в частности, разработаны критерии их соответствия принципу верховенству права.

Определены условия реализации принципа верховенства права при проведении следственных (розыскных) действий. Раскрыт порядок реализации верховенства права при принятии процессуальных решений об окончании досудебного расследования, в том числе о прекращении уголовного производства, освобождения от уголовной ответственности, обращения в суд с обвинительным актом, рассмотрено понятие «обвинение» в контексте верховенства права. Прекращение уголовного производства во время досудебного расследования рассмотрено как: гарантию от необоснованного и от повторного за те же деяния привлечения лица к уголовной ответственности; констатацию несостоятельности досудебного расследования или нецелесообразности последующего производства, способ защиты прав потерпевшего в делах частного обвинения; свидетельство компромисса с государством.

Определены правила применения принципа верховенства права при решении вопроса о допустимости доказательств, охарактеризованы абсолютно недопустимые, относительно допустимые и очевидно недопустимые доказательства.

Определен порядок реализации принципа верховенства права в ходе судебного разбирательства и вынесения приговора. Установлено, что справедливость в уголовном производстве – категория ситуативная, которая, среди прочего, может проявляться в судебном толковании правовых норм, применении правовых позиций ЕСПЧ, отходе от формальной законности и судебной дискреции. Исследованы пределы судебной дискреции и определены критерии ее допустимости.

Ключевые слова: верховенство права, законность, решения ЕСПЧ, меры обеспечения уголовного производства, меры пресечения, следственные (розыскные) действия, недопустимость доказательств, справедливость приговора.

SUMMARY

Mykhailenko V.V. Implementation of the principle of the Rule of law in criminal proceeding. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of legal sciences in the specialty 12.00.09 – Criminal process and criminology; forensic examination; operatively-search activity. – National Academy of Internal Affairs. Kiev, 2019.

The thesis is one of the first in Ukraine, a special comprehensive study of the problem of the implementation of the Rule of law in the criminal process. The paper describes the historical aspects of the development of the principle of the Rule of law in criminal proceedings and international legal standards for its regulation. The legal content of the rule of law as a principle of criminal proceedings is disclosed and its concept is formulated. The place of the Rule of law in the system of principles of the criminal proceedings and the ratio of the Rule of law and the Rule of law (positivist) are determined.

Taking into account the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the practice of the ECHR, the procedure for implementing the principle of the Rule of law in the application of measures to ensure criminal proceedings in general and preventive measures in particular has been investigated. The conditions for the implementation of the principle of the Rule of law during investigative (investigative) actions are defined. Disclosed the procedure for the implementation of the Rule of law when making procedural decisions about the end of the pretrial investigation.

The rules for applying the principle of the Rule of law when deciding on the admissibility of evidence are described. The procedure for implementing the principle of the Rule of law during the trial and sentencing is determined.

Keywords: rule of law, legality, decision of the ECtHR, measures to ensure criminal proceedings, preventive measures, investigative (investigative) actions, inadmissibility of evidence, justice of sentence.